

Istoriografie românească și sincronism european

Liviu ANTONESEI

"INCHIDEREA" ȘI "DESCHIDERILE" ISTORIOGRAFIEI

Evenimentele revoluționare de la sfârșitul anilor '80 au prins istoriografia românească, laolaltă cu celelalte discipline socio-umane, într-un moment de cumpănă. Întreg discursul istoriografic a fost nevoit să oscileze între doi poli stabiliți pe considerente extraștiințifice. Pe de o parte, "închiderea" în perioade și domenii intens specializate, strict circumscrise, pentru a se sustrage presiunilor ideologice. Pe de altă parte, acceptarea ca disciplina istoriei să se subordoneze acestor presiuni, ceea ce a determinat diluarea acesteia într-o slujitoare a ideologiei oficiale. Istoricii au optat și pentru o alternativă și pentru cealaltă, ei s-au situat și la diverse nivele intermediare ale axei determinate de cei doi poli. În opinia mea, e treaba istoricilor să-și verifice conturile în această privință, cum e treaba sociologilor, antropologilor, pedagogilor, filosofilor etc. să facă același lucru în propriile lor domenii de cercetare. Oricum, acest bilanț trebuie făcut dacă dorim renașterea și relansarea acestor discipline științifice. E chiar de crezut că disciplina ce va reuși cea dintâi să întreprindă această analiză a propriului său trecut ar putea deveni disciplina-pilot a renașterii cercetării în științele despre om, societate și istorie. Oricum, istoria este disciplina cea mai familiarizată cu trecutul, ea este și antrenată în verificarea periodică a propriului discurs fie sub presiunea acumulării de noi fapte, fie sub impactul schimbărilor de paradigmă, fie datorită influenței asocierii altor discipline. Câteodată, a fost vorba de discipline cu demers convergent, în momentul de față, însă, suntem în epoca ordinatoarelor, iar acestea deja au pătruns în cercetarea istoriografică.

Este, totuși, important de remarcat că, în ciuda tuturor intruziunilor extraștiințifice, un număr important de istorici au reușit să păstreze demnitatea disciplinei lor și au acoperit – cel puțin – arile temporale sau domeniile mai puțin supuse presiunilor politice și meschinilor îndrumări ideologice. În ce privește istoria veche a României, medievistica, începuturile modernității, în editarea documentelor și construcția instrumentelor de lucru au fost redactate și editate nu puține opuri de anvergură, de o probitate științifică fără reproș. Chiar și în ceea ce privește modernitatea propriu-zisă și anumite zone din istoria contemporană s-au înregistrat succese greu de contestat. La fel, în domeniul istoriei culturale și al zonelor de contact cu alte discipline socio-umane, cum ar fi sociologia, psihologia socială, antropologia, studiul mentalităților și al imaginarelor sociale. Nu mi-ar ajunge spațiul articolului de față nici măcar pentru o simplă listă a lucrărilor importante editate de istoriografia românească pe parcursul acestor ultimi 50 de ani.

Important este, însă, un alt lucru – anume acela că presiunile politice și ideologice ale statului-partid au dispărut și că, prin urmare, acum, istoriografia are posibilitatea de a se întreba liberă asupra propriilor sale potențialități și limite, asupra locului său într-un alt context al științelor despre om. E vorba de un context – și de un discurs – determinat în primul rând de exigențele pur epistemologice ale refacerii "hărții socio-umanului". Or, din acest punct de vedere, pare a fi vorba mai ales de un **efort de integrare disciplinară** (și disciplinată?), deci de elaborarea unui discurs tot mai deschis diferitelor "colaborări" și "interdisciplinarități" – fie acestea metodologice, fie teoretice sau de "viziune". Nu trebuie uitat că o nouă perspectivă filosofică asupra acestei zone existențiale care este omul stă să se nască. O filosofie ce mută accentele de pe **identitate pe diferență**, de pe **determinismul rigid de factură marxistă sau marxizantă pe libertate** și pe jocul infinitelor potențialități. Viziunea istoricistă îngustă va fi cu siguranță părăsită. Să ne amintim că deja Max Scheller observase că "trecutul este întotdeauna debitorul nostru, el conține posibilitățile nerealizate în realitate" și că, prin urmare, fiecare epocă istorică a oferit întotdeauna un ansamblu de posibilități, iar cursul evenimentelor a rezultat întotdeauna din alegerea unora și respingerea, eliminarea altora¹. Constatarea lui Scheller este un bun avertisment nu doar pentru istorici, ci și pentru cei ce-și imaginează că actualul curs al tranziției spre democrație și capitalism s-ar efectua în virtutea unei logici mecanice, că el n-ar presupune alegeri și o construcție socio-istorică. Viitorul și trecutul sunt la fel de imprezibile !

Pluralismul metodelor și integrare metodologică

Paleta metodologică oferită științelor istorice în momentul de față este practic nelimitată. În fapt, abordările socio-istorice, cele privind "durata lungă", mentalitățile și imaginarele sociale sunt practic de-abia într-un stadiu incipient la noi.

În schimb, în străinătate s-a acumulat un vast material metodologic care, probabil, chiar are nevoie de un nou "obiect de studiu" pentru a-și verifica relevanța. Nu mă îndoiesc că istoricii români vor supune probei această ofertă metodologică – și nu doar metodologică. De altfel, în afara istoricilor consacrați – precum regretatul David Prodan în istoria socială, Al.Zub în istoria culturală și în "istoria istoriei", Al.Dușu în studiul mentalităților etc. –, am sesizat asemenea preocupări la unii cercetători mai tineri, unii sosiți în istorie din alte discipline umaniste – filologie, sociologie, filosofie ș.a.m.d. Aș remarca tentativele de complementaritate efectuate între istoria culturală și sociologia culturii de Mihai Dinu Gheorghiu, care-și continuă la Paris cercetările începute în țară. Studiul imaginărilor sociale (utopia, de pildă), tipologia omului european în Europa de sud-est par să fie alte zone explorate fructuos, prin metodologii moderne, de tineri precum Sorin Antohi sau Victor Neumann. De altfel, am impresia că **noul pact sau noua alianță** ce pare a se fi stabilit între științele omului – și chiar între acestea și științele zise "exacte" – în ultimele decenii iriază fertil și în cercetarea românească. În același cadru, fără nici o intenție de exhaustivitate, aș aminti studiile de mitanaliză și istoria religiilor ale lui Dan Petrescu sau "antropologia sălbatecă" frecventată de Luca Pițu. La o teză despre "istoria milei" lucrează Valeriu Gherghel, care vine spre istoria mentalităților dinspre filosofie.

În opinia mea, emanciparea din viața publică de după decembrie 1989 a deschis un vast câmp de cercetare nu doar pentru sociologie sau politologie, dar și pentru o metodă care, în alte părți, a făcut o carieră strălucită – este vorba de celebra **istorie orală** elaborată de cercetătorii anglo-saxoni². Cum istoria noastră strict contemporană are numeroase pete albe și cum, pe de altă parte, încă există o mulțime de martori ai ultimei jumătăți de veac, cu toate atrocitățile și ororile acesteia, e chiar de mirare că cele dintâi cercetări fundamentate pe "istoria orală" încă nu au apărut.

De asemenea, pentru analiza comunismului românesc și a universului concentraționar, deosebit de utile se pot dovedi și studiile de tip documentar, eventual prin apelul la o altă metodă care a făcut carieră în sociologie – însă și în istorie – e vorba de **analiza de conținut**³. În momentul de față, rafturi întregi de bibliotecă adăpostesc o întreagă literatură "de mărturie și mărturisire", iar regimul arhivelor – deși departe încă de a fi perfect – este, oricum, mai "liberal" decât înainte de 1989. Mi se pare evident că o istorie a României moderne și, mai ales, contemporane, nu va putea ocoli aceste surse de informare și aceste metodologii. De altfel, este imperios necesar ca o asemenea istorie să fie scrisă. Singura acceptabilă, celebra ultimă parte a *Istoriei românilor* de Vlad Georgescu e deja depășită. Și, oricum, ea se oprea cu mult înainte de prăbușirea oficială a comunismului românesc, a comunismului est-european.

Reabilitarea istoriei factuale

De altfel, am senzația ciudată că ne aflăm în fața unui paradox, cel puțin în fața unui paradox aparent. Pe de o parte, istoriografia românească are nevoie de o deschidere promptă și absolută către noile metodologii și spre colaborările interdisciplinare. Pe de altă parte, există un imens domeniu ce trebuie – mai întâi – defrișat de **istoria factuală**. Istoria modernă a României cuprinde o mulțime de pete albe și de chestiuni neclarificate, mai ales datorită presiunilor la care politicul a supus disciplina istoriei în ultimii cincizeci de ani. Iar în ceea ce privește istoria epocii comuniste, nu există practic nici măcar o singură abordare serioasă, dacă facem excepție pentru ediția românească a cărții lui Vlad Georgescu, deja amintită. În momentul de față, nici măcar reperele cronologice nu mai sunt sigure. Nu mai vorbesc de calitatea explicațiilor date pentru o mulțime de **fapte**, începând de la abdicarea lui Cuza, continuând cu răscoala din 1907, mișcarea legionară, actul de la 23 August 1944, abdicarea forțată a Regelui Mihai I, și sfârșind cu cei aproape cincizeci de ani de "istorie comunistă a țării". Nici nu mai vorbesc de alte probleme la fel de "delicate", cum ar fi, de pildă, rolul **francmasoneriei** și al altor **societăți secrete** în istoria modernă a României. Și e interesant de amintit că aspecte similare au fost rezolvate de istoriografiile din țările vecine încă din timpul regimurilor comuniste. Istoricii din Polonia, Ungaria și fosta Jugoslavie nu mai au, de pildă, astfel de chestiuni⁴.

Mă întreb, chiar, de câte generații de istorici va fi nevoie fie și numai pentru re-facerea în spiritul adevărului istoric a acestei perioade ce nu are decât ceva mai mult de o sută de ani! Și mă refer, mai întâi, la simpla re-facere sub aspect pur documentar și factual, însoțită de o explicație sumară și provizorie care să scape de obsesiile și iluziile determinismului de tip marxist. Fără a mai vorbi, deci, de necesarele nuanțe cu care ar trebui să intervină abordările beneficiind de metodologii mai rafinate și eventual cumulative.

Între uriașele pagube științifice provocate de comunism, trebuie înregistrată cu siguranță și această tentativă de aneantizare a unei discipline care, între altele, înmagazinează de fapt **memoria** unui popor. Din fericire – și datorită istoricilor care au înțeles să-și păstreze demnitatea – această aneantizare nu a reușit să meargă până la capăt. Câteva decenii mai mult și, probabil, regimul comunist ar fi reușit să obțină un întreg popor de macurți. Împotriva acestei tentative de macurtizare, istoria va avea de luptat și de acum încolo. Și va trebui să lupte cu propriile sale mijloace, care sunt epistemice, și cu icoana adevărului în față. Istoricii nu au nici obligații, nici alte "însărcinări". Pur și simplu, ei trebuie să-și facă datoria de istorici.

- 1 Bronislaw Baczko, *Lumières et Utopie. Problèmes de recherche*, în "Annales. Economies. Sociétés. Civilisations", XXII, 1971, 2, pp.355-356. A se vedea și P.Chaunu, *De l'histoire à la prospective*, Paris, 1975.
- 2 O bună introducere în *oral history* este cuprinsă în studiile semnate de Ed.Bull, T.C.Barker, F.Glatz, M.Villanuova și D.Willems în "Comité International de Sciences Historiques. XVe Congrès International des Sciences Historiques", Ed.Academiei, București, 1980.
- 3 B.Berelson, *Content Analysis in Communication Research*, The Free Press, 1952 și, mai ales, Ole R.Holsti, *Content Analysis for the Social Sciences and Humanities*, Addison-Wesley Publishing Company, 1969. Pentru analiza computațională în analiza de conținut, a se vedea Philip J Stone (ed.), *The General Inquirer: A Computer Approach to Content Analysis*, Cambridge, The M.I.T.Press, 1966.
- 4 De pildă, numai între 1981 și 1983, în fosta Jugoslavie au apărut cinci cărți privind rolul francmasoneriei între 1840-1918 în respectiva zonă geopolitică.